

Kompetencje społeczne w zawodach związanych z edukacją. Metaanaliza zasobów zawodoznawczych

Social competences in education-related professions. A meta-analysis of professional resources

Key words: social competences, professions, Polish Classification of Activities, education, descriptions of information about professions, INFOdoradca+ project.

Abstract: The article is devoted to the analysis of social competences specified in education-related professions based on the descriptions of the Information on Professions prepared by Expert Teams, assessed by Reviewers and Evaluators within the INFOdoradca+ project. The aim of the research based on the document analysis method was to find competences that can be universal and transferable between professions in the field of education. The social competences listed in the descriptions were assigned to general categories and ranked in terms of frequency of occurrence in the analyzed descriptions. 19 main competences were identified for 34 professions. Competences in the sense of readiness to act responsibly, professional development and ethical behaviour appeared most frequently in the results. The following competences are also characteristic for these professions: competences relating to evaluation and verification of implemented actions, cooperation, and taking the right decisions. Also important is the readiness to create and disseminate models of appropriate behaviour, as well as to act independently, show empathy, build relationships, communicate, be flexible, work as a team, build one's own authority, assess risks and threats. The meta-analysis carried out will be helpful in preparing programs and scenarios for developing social competences at every stage of education and will be useful for career counselors as a guide to individual and group work taking into account the development of the most needed social competences in future professional activity.

Słowa kluczowe: kompetencje społeczne, zawody, Polska Klasyfikacja Działalności, edukacja, opisy informacji o zawodach, projekt INFOdoradca+.

Streszczenie: Artykuł został poświęcony analizie kompetencji społecznych wyszczególnionych w zawodach związanych z edukacją na podstawie opisów Informacji o Zawodach, przygotowanych przez zespoły ekspertów, ocenianych przez recenzentów i ewaluatorów w ramach projektu INFOdoradca+. Celem badań opartych na metodzie analizy dokumentów było znalezienie kompetencji, które mogą być uniwersalne i transferowalne między poszczególnymi zawodami w obszarze edukacji. Wymienione w opisach kompetencje społeczne zostały przyporządkowane do ogólnych kategorii i uszeregowane pod względem częstości występowania w analizowanych opisach. Wyodrębnionych zostało 19 głównych kompetencji dla 34 zawodów. W wynikach najczęściej pojawiają się kompetencje w znaczeniu gotowości do odpowiedzialnego działania,

rozwoju zawodowego i etycznego postępowania. Dla tych zawodów charakterystyczne są także: kompetencje odnoszące się do oceniania i weryfikowania realizowanych działań, współpracy, oraz podejmowania właściwych decyzji. Istotna jest także gotowość do tworzenia i upowszechniania wzorców właściwego postępowania, jak również do samodzielnego działania, okazywania empatii, budowania relacji, komunikowania się, elastyczności, pracy zespołowej, budowania własnego autorytetu, oceniania zagrożeń i ryzyka. Przeprowadzona metaanaliza będzie pomocna do przygotowania programów i scenariuszy dotyczących kształtowania kompetencji społecznych na każdym etapie edukacji oraz będzie użyteczna dla doradców zawodowych jako wskazówka do pracy indywidualnej i grupowej uwzględniającej rozwijanie najbardziej potrzebnych kompetencji społecznych w przyszłej aktywności zawodowej.

Wprowadzenie

Termin kompetencje jest obecnie bardzo często używany, podejmowane są liczne badania i analizy poświęcone temu zagadnieniu. Świadczy to o jego znaczeniu w kontekście naszego życia osobistego i zawodowego. Pod pojęciem tym kryją się praktyczne umiejętności, ważne z punktu widzenia wykonywania czynności pracowniczych. Pozwalają radzić sobie w różnych sytuacjach i sprawnie realizować powierzone zadania. Kompetencje wiążą się ze sprawczością oraz mają praktyczny wymiar, opierają się na zdobytym doświadczeniu. Według definicji słownikowych, kompetencje stanowią połączenie wiedzy, umiejętności i właściwych postaw, motywacji, odpowiedzialności i zaangażowania do działania (Kowal i Kowal, 2023), dodatkowo przydatne mogą się okazać – zdaniem niektórych badaczy – cechy osobowości (Koszevska, 2014), np. komunikatywność w przypadku zawodów społecznych czy dokładność w odniesieniu do zawodów badawczych.

Kompetencje społeczne pozwalają lepiej funkcjonować w społeczeństwie i w życiu zawodowym. Ułatwiają proces efektywnego, całościowego uczenia się i przyczyniają się do budowania pozytywnych relacji interpersonalnych, postaw odpowiedzialności i gotowości do współpracy (Gniadek, 2020).

Zagadnienie kompetencji społecznych jest analizowane przez różne dziedziny, powstają klasyfikacje i zestawienia odnoszące się do ich znaczenia w życiu społecznym i zawodowym (Gniadek, 2020). Mamy do czynienia z wieloma definicjami tego terminu (Koszevska, 2014), jednak źródłem odniesienia jest funkcjonowanie w grupie osób, gdzie zachodzi komunikacja, współdziałanie, budowanie relacji itp. (Martowska, 2012). Wysoki poziom kompetencji społecznych jest czynnikiem chroniącym przed stresem i wypaleniem zawodowym, osoby takie lepiej kontaktują się z innymi, tworząc sieć wsparcia, co przekłada się na ich dobrostan i lepsze radzenie sobie z trudnościami (Tucholska, 2009).

Obszarem analiz kompetencji społecznych okazało się pokłosie projektu **„Rozwijanie, uzupełnienie i aktualizacja informacji o zawodach oraz jej upowszechnienie za pomocą nowoczesnych narzędzi komunikacji – INFODORADCA+**, w którym zostało opisanych 1000 zawodów kilkudziesięciu branż. Realizatorem Projektu było Konsorcjum, w skład którego wchodziły: Doradca Consultants Ltd., Instytut

Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy z Radomia (obecnie: Sieć Badawcza Łukasiewicz – Instytut Technologii Eksploatacji), Instytut Pracy i Spraw Socjalnych z Warszawy, Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy z Warszawy oraz Agencja badawcza PBS z Sopotu, która była wykonawcą projektu.

Projekt był współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego, Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój, Oś priorytetowa II Efektywne polityki publiczne dla rynku pracy, gospodarki i edukacji, Działanie 2.4 Modernizacja publicznych i niepublicznych służb zatrudnienia oraz lepsze dostosowanie ich do potrzeb rynku pracy (Publiczne Służby Zatrudnienia, 2018).

Głównym celem projektu było rozwijanie, uzupełnianie i aktualizacja informacji o zawodach dla minimum 1000 zawodów ujętych w Klasyfikacji Zawodów i Specjalności na potrzeby rynku pracy oraz ich propagowanie za pomocą nowoczesnych narzędzi komunikacji w instytucjach rynku pracy (IRP) (Publiczne Służby Zatrudnienia, 2018).

Adresatami produktów projektu są instytucje rynku pracy (IRP), w tym wszystkie Publiczne Służby Zatrudnienia (PSZ), czyli m.in. Powiatowe Urzędy Pracy oraz Wojewódzkie Urzędy Pracy, a także minimum 2000 niepublicznych IRP (OHP, agencje zatrudnienia, instytucje szkoleniowe), instytucje dialogu społecznego, instytucje partnerstwa lokalnego (Publiczne Służby Zatrudnienia, 2018). Dodatkowo odbiorcami informacji są gminne centra informacji, akademickie biura karier, szkolne ośrodki kariery, organizacje pozarządowe (NGO) i inne.

W każdym opisie informacji o zawodzie zamieszczono wykaz kompetencji społecznych, na które wskazali członkowie zespołu eksperckiego oraz recenzenci i ewaluatorzy. Znajduje się on w części 3 **Zadania zawodowe i wymagane kompetencje**, w podpunkcie 3.5. **Kompetencje społeczne**.

Wieloetapowa procedura opisu pozwoliła na kilkukrotne zweryfikowanie zapisów. Kompetencje społeczne rozumiane są tu jako: „(...) rozwinięta w toku uczenia się zdolność kształtowania własnego rozwoju oraz autonomicznego i odpowiedzialnego uczestniczenia w życiu zawodowym i społecznym, z uwzględnieniem etycznego kontekstu własnego postępowania” (Symela i Woźniak, 2018). Dla autorów opisów informacji o zawodach pojawiły się zalecenia, aby skupić się na aksjologicznym wymiarze działania zawodowego, uwzględniającym właściwe postawy i profesjonalne odniesienie do własnej pracy, z przestaniem dążenia do jak najlepszego realizowania zadań zawodowych z należytą sumiennością i zaangażowanym podejściem oraz dbałością o rozwój własny oraz podległych pracowników, właściwego funkcjonowania w zespole oraz w kontaktach z otoczeniem (por. Symela i Woźniak, 2018)¹.

¹ Aby przygotować listę kompetencji społecznych, jako element opisu informacji o zawodzie Autorzy analizowali przykładowe opisy kompetencji społecznych opracowanych w opisach standardów

Autorzy brali pod uwagę kompetencje, które umożliwiały skuteczne wykonywanie zadań w sytuacjach zawodowych, zarówno typowych, jak i problemowych (Symela i Woźniak, 2018).

Założenia metodologiczne

Kluczowym celem badań było poznanie zestawu najważniejszych kompetencji społecznych, jakie zgłosiły Zespoły Ekspertów, Recenzentów i Ewaluatorów w obszarze zawodów związanych z Edukacją. Główny problem badawczy brzmi: Jakie kompetencje dotyczące zawodów z obszaru edukacji wskazywane były najczęściej i mogą być przenoszone do innych zawodów tej grupy?

Do przygotowania wykazu wykorzystano metodę analizy dokumentów w postaci opisów Informacji o Zawodach przygotowanych w ramach projektu INFOdoradca+. Metoda ta polega na porządkowaniu oraz interpretacji zawartych w danym opisie treści w perspektywie założonego problemu badawczego. Zanalizowanych zostało 34 zawodów przyporządkowanych przez Ekspertów do Sekcji P Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD): Andragog 235101, Animator czasu wolnego młodzieży (pracownik młodzieżowy) 235916, Asystent edukacji romskiej 531203, Asystent nauczyciela dziecka cudzoziemca 531201, Asystent nauczyciela przedszkola 531202, Asystent nauczyciela w szkole 531204, Doradca zawodowy 242304, Dydaktyk multimedialny 235901, Edukator ekologiczny 325501, Egzaminator on-line 235902, Ewaluator programów edukacji 235102, Instruktor gimnastyki korekcyjnej 342302, Instruktor jazdy konnej 342303, Instruktor nauki jazdy 516502, Instruktor rytmiki 342306, Instruktor tańca 235502, Instruktor techniki jazdy 516501, Metodyk edukacji na odległość 235103, Metodyk technologii informacyjnych i komunikacyjnych 235104, Nauczyciel języka obcego 233008, Nauczyciel języka polskiego 233012, Nauczyciel matematyki 233015, Nauczyciel nauczania początkowego 234113, Nauczyciel przedsiębiorczości 233018, Nauczyciel przedszkola 234201, Nauczyciel wychowania fizycznego 233025, Pedagog 235921, Pedagog specjalny 235919, Pedagog szkolny 235912, Specjalista do spraw szkoleń 242403, Trener osobisty (coach, mentor, tutor) 235920, Wychowawca małego dziecka 234202, Wychowawca w placówkach oświatowych, wsparcia dziennego, wychowawczych i opiekuńczych oraz instytucjach pieczy zastępczej 235914, Wykładowca na kursach (edukator, trener) 235915.

kwalifikacji/ kompetencji zawodowych, dostępnych pod adresem: <ftp://kwalifikacje.praca.gov.pl>. Zaleceniem było także korzystanie z zapisów odnoszących się do kompetencji społecznych zawartych w Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej w sprawie charakterystyk drugiego stopnia Polskiej Ramy Kwalifikacji typowych dla kwalifikacji o charakterze zawodowym – poziomy 1–8: 9 dokument źródłowy: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000537/O/D20160537.pdf> oraz zapisów odnoszących się do kompetencji społecznych zawartych w regulacji prawnej (jeśli jest opublikowana) dotyczącej Sektorowej Ramy Kwalifikacji powiązanej z danym zawodem lub w projekcie Sektorowej Ramy Kwalifikacji dostępnym pod adresem: <http://www.kwalifikacje.edu.pl/pl/ramy-sektorowe>. (Symela i Woźniak, 2018, s. 43).

Każdy opis informacji o zawodzie zawierał wykaz właściwych mu kompetencji społecznych. Aby zanalizować, które kompetencje najczęściej pojawiają się w zestawieniach, mimo stylistycznych różnic w zapisach i dookreśleń właściwych dla specyfiki zadań w danym zawodzie, zostały w tej grupie zidentyfikowane ogólne kategorie kompetencji jako gotowość do określonych działań i postaw. Zostało oznaczonych 19 kompetencji społecznych, w znaczeniu gotowości do: ODPOWIEDZIALNOŚCI ZAWODOWEJ, WSPÓŁPRACY, ZESPOŁOWOŚCI, BUDOWANIA WŁASNEGO AUTORYTETU, ELASTYCZNOŚCI, BUDOWANIA RELACJI, DOSKONALENIA ZAWODOWEGO, ETYCZNOŚCI I PRZESTRZEGANIA PRZEPISÓW, WYKAZYWANIA EMPATII I ASERTYWNOŚCI, OCENIANIA I WERYFIKOWANIA DZIAŁAŃ, DECYZYJNOŚCI, WSPIERANIA INNYCH, KOMUNIKOWANIA SIĘ, SAMODZIELNOŚCI, OCENIANIA ZAGROŻEŃ I RYZYKA, RADZENIA SOBIE ZE STRESEM, TWORZENIA I ROZWIJANIA WZORCÓW WŁAŚCIWEGO POSTĘPOWANIA, ZARZĄDZANIA ZESPOŁEM, ROZWIĄZYWANIA KONFLIKTÓW.

Oprócz kompetencji społecznych pojawiających się co najmniej w 2 opisach zawodów zostały zamieszczone także kompetencje, które pojawiły się jednorazowo.

Kompetencje społeczne w odniesieniu do edukacji

Poniżej zostaną przedstawione przykłady kompetencji społecznych zidentyfikowanych przez zespoły eksperckie, opiniowane także przez recenzentów i ewaluatorów, kryjących się pod ogólnymi, „zbiorczymi” nazwami. Oznaczają one gotowość pracownika do wykazywania określonych postaw i działania w określony sposób, jednocześnie uwzględniają specyfikę pracy w zawodzie i realizację konkretnych zadań.

Kompetencja 1. ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZAWODOWA

Ponoszenie odpowiedzialności

W omawianej grupie zawodów wymieniona została kompetencja: **ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZAWODOWA** w brzmieniu dostosowanym do specyfiki zawodu i konkretnych zadań zawodowych, jest to np. gotowość do: „Ponoszenia odpowiedzialności za skutki własnych działań edukacyjno-wychowawczo-opiekuńczych i podjętych decyzji” (Nauczyciel języka obcego **233008**); „Przyjmowania współodpowiedzialności za proces wspierania klienta w kontekście osiągnięcia celów rozwojowych”, „Przyjmowania odpowiedzialności za rolę społeczną, jaką pełni, w szczególności w kontekście wpływu na kształtowanie postaw związanych z potrzebą ciągłego rozwoju (kształcenia ustawicznego) oraz otwartości na nowe rozwiązania, które są podstawą do rozwoju zawodowego i osobistego klientów” (**Trener osobisty [coach, mentor, tutor] 235920**).

Kompetencja 2. WSPÓŁPRACA

Podjęcie współpracy

Jedną z kompetencji wymienionych w opisach zawodów stanowi **WSPÓŁPRACA** w brzmieniu dostosowanym do specyfiki zawodu i konkretnych zadań zawodowych. Poniżej znajdują się wybrane przykłady, jak np.: gotowość do: „Konstruktywnej współpracy w zespole pracowniczym w różnych miejscach i na stanowiskach pracy właściwych dla zawodu dydaktyk” (**Dydaktyk multimedialny 235901**); „Współpracowania z zespołem wewnętrznym i zewnętrznym, budowania atmosfery współpracy i dążenia do celu, uczestniczenia w wypracowaniu konstruktywnych i efektywnych rozwiązań” (**Metodyk technologii informacyjnych i komunikacyjnych 235104**); „Prowadzenia współpracy w zespole w środowisku szkolnym oraz nawiązywania kontaktów z różnymi interesariuszami zewnętrznymi szkoły” (**Nauczyciel języka polskiego 233012**); „Podjęcia współpracy na rzecz dobra uczniów oraz środowiska lokalnego” (**Nauczyciel matematyki 233015**); „Prowadzenia współpracy w zespole w środowisku szkolnym oraz nawiązywania kontaktów z różnymi interesariuszami zewnętrznymi szkoły, np. instytucjami rynku pracy i pracodawcami” (**Nauczyciel przedsiębiorczości 233018**); „Współpracy i udzielania wsparcia rodzinom i opiekunom wychowanków oraz okazywania troski o harmonijne współdziałanie z innymi” (**Wychowawca w placówkach oświatowych, wsparcia dziennego, wychowawczych i opiekuńczych oraz instytucjach pieczy zastępczej 235914**).

Kompetencja 3. ZESPOŁOWOŚĆ

Funkcjonowanie w zespole pracowniczym

Kompetencja ta jest bliska kompetencji odnoszącej się do współpracy. Funkcjonowanie w zespole pracowniczym zostało zaakcentowane w przypadku: **Animatora czasu wolnego młodzieży (pracownika młodzieżowego) 235916**, **Instruktora nauki jazdy 516502** (gotowość do „funkcjonowania w zespole”).

Dodatkowe dookreślenia pojawiają się w opisach zawodów: **Edukatora ekologicznego (325501)** jako gotowość do „Funkcjonowania samodzielnie lub w zespole w różnych miejscach i na stanowiskach pracy właściwych dla obszaru edukacji ekologicznej” oraz **Egzaminatora online (235902)** jako gotowość do „Funkcjonowania w zespole pracowniczym w różnych miejscach i na stanowiskach pracy właściwych dla zawodu egzaminatora on-line”. W przypadku opisu zawodu **Metodyka technologii informacyjnych i komunikacyjnych 235104** zapis brzmi: gotowość do: „Podjęcia (...) współpracy w zespole podczas realizacji usług i projektów wspierających funkcjonowanie TIK w dydaktyce”.

Kompetencja 4. BUDOWANIE WŁASNEGO AUTORYTETU

Kompetencja ta została uznana za szczególnie istotną w przypadku kilku zawodów omawianej grupy. Przykłady zapisów odnoszących się do tej kompetencji: pracow-

nik jest gotów do „Budowania własnego autorytetu” (**Animator czasu wolnego młodzieży [pracownik młodzieżowy] 235916**); „Budowania własnego autorytetu, szczególnie względem uczniów i ich rodziców” (**Nauczyciel przedsiębiorczości 233018**); „Budowania autorytetu i rozwiązywania problemów, reagowania w przypadku częstego występowania konfliktów w grupie dzieci” (**Nauczyciel przedszkola 234201**); „Budowania swojego autorytetu poprzez relacje oparte na szacunku, akceptacji i konsekwencji” (**Pedagog 235921**); „Budowania własnego autorytetu wśród osób szkolonych” (**Wykładowca na kursach [edukator, trener] 235915**).

Kompetencja 5. ELASTYCZNOŚĆ

Dostosowywanie się do zmiennych okoliczności pracy

Oznacza gotowość dostosowania się do zmian, okoliczności, jakie wiążą się z nowymi uwarunkowaniami zawodowymi, procesami, w które zaangażowany jest pracownik. Przykładami jest gotowość do: „Dostosowania własnego zachowania do potrzeb uczestników zajęć gimnastyki” (**Instruktor gimnastyki korekcyjnej 342302**); „Dostosowania swego zachowania do zmiennych warunków pracy w szkole” (**Asystent edukacji romskiej 531203**) oraz **Asystent nauczyciela dziecka cudzoziemca (531201)**; „Dostosowywania zachowania do zmiennych warunków pracy w placówce przedszkolnej” (**Asystent nauczyciela przedszkola 531202**); „Dostosowywania zachowania własnego i uczestników zajęć do nieprzewidzianych zmian w miejscu prowadzenia zajęć z jeździectwa” (**Instruktor jazdy konnej 342303**); „Dostosowywania swojego zachowania do zmian w środowisku pracy” (**Instruktor nauki jazdy 516502**); „Dostosowywania działania do zmieniających się okoliczności drogowych: awaria samochodu, zdarzenie drogowe, korki” (**Instruktor techniki jazdy 516501**).

Kompetencja 6. BUDOWANIE RELACJI

Kompetencja ta została uznana za szczególnie istotną w przypadku kilku zawodów odnoszących się do edukacji. Przykłady zapisów odnoszących się do tej kompetencji: pracownik jest gotów do „Dbania i utrzymywania dobrych relacji z partnerami oraz klientami z różnych środowisk” (**Animator czasu wolnego młodzieży (pracownik młodzieżowy) 235916**); „Prowadzenia konsultacji z nauczycielem przedszkola w kwestiach opieki i oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych” (**Asystent nauczyciela przedszkola 531202**); „Dbania o utrzymywanie trwałych relacji z partnerami oraz klientami” (**Metodyk technologii informacyjnych i komunikacyjnych 235104**); „Tworzenia i utrzymywania właściwych relacji w środowisku szkolnym” (**Nauczyciel języka polskiego 233012**); „Budowania relacji wzajemnego zaufania i współdziałania pomiędzy wszystkimi podmiotami procesu nauczania-uczenia się” (**Nauczyciel matematyki 233015**); „Tworzenia i utrzymywania właściwych relacji w środowisku szkolnym” (**Nauczyciel przedsiębiorczości 233018**).

Kompetencja 7. DOSKONALENIE ZAWODOWE

Kompetencja ta oznacza podnoszenie kwalifikacji w zakresie uczenia się, ustawicznego poszerzania i aktualizowania wiedzy oraz zdobywania i doskonalenia umiejętności z uwzględnieniem trendów rozwojowych danej branży. Dotyczy to także kompetencji osobistych, ważnych z punktu widzenia funkcjonowania w zespole pracowniczym. Przykłady zapisów odnoszących się do tej kompetencji: pracownik jest gotów do „Doskonalenia kompetencji zawodowych w sposób ustawiczny oraz śledzenia nowych rozwiązań technologicznych w zakresie organizacji procesu kształcenia na odległość” (**Metodyk edukacji na odległość 235103**); „Rozwijania kompetencji osobistych i zawodowych, w tym ustawicznego aktualizowania wiedzy i podwyższania umiejętności w zakresie TIK” (**Metodyk technologii informacyjnych i komunikacyjnych 235104**); „Rozwijania kompetencji osobistych i zawodowych, w tym ustawicznego aktualizowania i podwyższania swoich kwalifikacji jako nauczyciela języka obcego” (**Nauczyciel języka obcego 233008**); „Podejmowania samokształcenia i planowania ścieżki własnego rozwoju” (**Nauczyciel matematyki 233015**); „Rozwijania kompetencji osobistych i zawodowych, w tym ustawicznego aktualizowania i podwyższania swoich kwalifikacji jako nauczyciela przedsiębiorczości” (**Nauczyciel przedsiębiorczości 233018**); „Uczestniczenia w sposób aktywny w działalności organizacji i instytucjach realizujących działania pedagogiczne” (**Pedagog 235921**); „Uczestniczenia w sposób aktywny w działalności organizacji i instytucjach realizujących działania pedagogiki specjalnej” (**Pedagog specjalny 235919**); „Uczestniczenia w grupach, organizacjach profesjonalnych i stowarzyszeniach zawodowych, aktywnie wykonując zawód związany ze świadczeniem usług coachingowych” (**Trener osobisty (coach, mentor, tutor) 235920**); „Uczestniczenia w sposób aktywny w działalności organizacji i instytucjach realizujących działania pedagogiczne” (**Pedagog szkolny 235912**).

Kompetencja 8. ETYCZNOŚĆ I PRZESTRZEGANIE PRZEPISÓW

Kompetencja ta oznacza przede wszystkim gotowość do realizowania właściwych postaw zawodowych opartych na etosie pracy, w kontekście zasad uczciwości, rzetelności i bezpieczeństwa. Przykłady zapisów odnoszących się do tej kompetencji: pracownik jest gotów do „Kierowania się zasadami etyki zawodowej opartej na dostępności, dobrowolności, równości, swobodzie wyboru zawodu i miejsca pracy, poufności i ochrony danych osobowych” oraz „Przestrzegania zasad profesjonalizmu zawodowego, rzetelności w udzielaniu informacji i porad” (**Doradca zawodowy 242304**); „Kierowania się zasadami zgodnymi z etyką zawodową oraz potrzebami i możliwościami uczniów w tym przestrzegania zasad uczciwości, rzetelności, poufności” oraz „Przestrzegania zasad etyki w kontaktach z dorosłymi i z dziećmi oraz podczas diagnozowania i oceniania uczniów” (**Nauczyciel nauczania początkowego 234113**); „Kierowania się zasadami etyki zawodowej, w tym przestrzegania zasad uczciwości, rzetelności, poufności” oraz „Dostrzegania dylematów etycznych związanych z pracą własną i innych osób” (**Pedagog 235921**);

„Przestrzegania określonych w standardach etycznych i normach zawodowych zasad uczciwości, rzetelności, poufności oraz zapobiegania konfliktom interesów w realizacji usługi” (**Trener osobisty [coach, mentor, tutor] 235920**); „Stosowania zasady bezstronności i nieulegania wpływowi, czy lobbingsowi różnych grup interesariuszy zaangażowanych w procesy ewaluacji. Prezentowania wyników badań oraz przygotowywanych rekomendacji w sposób bezstronny” (**Ewaluator programów edukacji 235102**).

Kompetencja 9. WYKAZYWANIE EMPATII I ASERTYWNOŚCI

Wczuwanie się w stany emocjonalne innych osób, wyczuwanie problemów rozmówców

Przykłady zapisów odnoszących się do tej kompetencji: pracownik jest gotów do „Prezentowania właściwej postawy nacechowanej empatią i asertywnością względem radzących się w procesie wspierania ich rozwoju edukacyjnego i/lub zawodowego” (**Doradca zawodowy 242304**); „Wykazywania empatii i asertywności pozwalającej na wspieranie rozwoju kompetencji jeździeckich klienta” (**Instruktor jazdy konnej 342303**); „Wykazywania empatii i asertywności pozwalającej na wspieranie rozwoju uczących się języka obcego” (**Nauczyciel języka obcego 233008**); „Wykazywania empatii i asertywności pozwalającej na wspieranie rozwoju uczniów” (**Nauczyciel języka polskiego 233012**); „Wykazywania empatii i asertywności pozwalającej na wspieranie rozwoju uczniów” (**Nauczyciel przedsiębiorczości 233018**); „Wykazywania empatii i asertywności pozwalającej na wspieranie rozwoju zawodowego i osobistego klienta” (**Trener osobisty [coach, mentor, tutor] 235920**).

Kompetencja 10. OCENIANIE I WERYFIKOWANIE DZIAŁAŃ

Kompetencja ta oznacza refleksyjne podejście przez pracownika do procesu i efektów pracy w celu ich usprawniania. Przykładowe zapisy przytoczone zostały poniżej: osoba wykonująca ten zawód w odniesieniu do tej kompetencji społecznej jest gotowa do: „Oceniania i korygowania własnych postaw i zachowań oraz relacji z uczestnikami szkolenia” (**Instruktor nauki jazdy 516502**); „Oceniania swojego działania zawodowego oraz zespołu wielospecjalistycznego, w którym uczestniczy” (**Instruktor rytmiki 342306**); „Oceniania siebie jako instruktora oraz zespołów tancerzy i organizacji, w których uczestniczy, głównie szkół tańca” (**Instruktor tańca 235502**); „Dokonywania samooceny i weryfikacji działania w zakresie realizowania zadań zawodowych. Oceniania i korygowania własnych postaw i zachowań w relacji z uczestnikami szkolenia” (**Instruktor techniki jazdy 516501**); „Oceniania pracy własnej oraz zespołów, z którymi współpracuje w zakresie projektowania kursów na odległość” (**Metodyk edukacji na odległość 235103**); „Oceniania i dostosowywania własnych postaw i zachowań, w tym do ciągłego przeglądu własnych osiągnięć i oddziaływania na uczących się języka obcego” (**Nauczyciel języka obcego 233008**); „Oceniania i dostosowywania własnych postaw i zachowań, w tym do ciągłego przeglądu własnych osiągnięć i oddziaływania na uczących się języka pol-

skiego" (**Nauczyciel języka polskiego 233012**); „Analizowania i dokonywania samooceny prowadzonych działań dydaktycznych, opiekuńczych i wychowawczych" (**Nauczyciel matematyki 233015**).

Kompetencja 11. DECYZYJNOŚĆ

Oznacza gotowość do stanowienia o pewnym obszarze działań zawodowych, w zakresie związanym z zakresem ponoszenia odpowiedzialności. Przykłady zapisów odnoszących się do tej kompetencji: pracownik jest gotów do „Podejmowania optymalnych rozwiązań w swej działalności podejmowania decyzji i rozwiązywania problemów związanych z przebiegiem egzaminów on-line. Podejmowania inicjatyw służących doskonaleniu jakości procesu egzaminowania on-line" (**Egzaminator on-line 235902**); „Podejmowania samodzielnych decyzji dotyczących ewaluacji programu edukacyjnego" (**Ewaluator programów edukacji 235102**); „Podejmowania samodzielnie decyzji dotyczących organizacji pracy z dzieckiem, rozwoju metod i form nauczania rytmiki" (**Instruktor rytmiki 342306**); „Podejmowania inicjatywy w zakresie rozwoju metod i form nauczania tańca" (**Instruktor tańca 235502**); „Wykazywania inicjatywy, otwartości i zorientowania na klienta, uczestniczenia w wypracowaniu konstruktywnych i efektywnych rozwiązań" (**Metodyk technologii informacyjnych i komunikacyjnych 235104**); „Podejmowania samodzielnych decyzji dotyczących organizacji pracy z dzieckiem oraz rozwiązywania problemów wynikających ze specyfiki zawodu nauczyciela języka polskiego" (**Nauczyciel języka polskiego 233012**); „Rozwiązywania problemów wynikających ze specyfiki zawodu" (**Nauczyciel przedszkola 234201**); „Samodzielnego podejmowania decyzji dotyczących wdrażania nowych form i metod pracy oraz sposobów oceniania wyników szkoleń. Podejmowania inicjatywy w zakresie poszukiwania nowych i skutecznych metod pracy" (**Specjalista do spraw szkoleń 242403**).

Kompetencja 12. WSPIERANIE INNYCH

Przykłady zapisów odnoszących się do tej kompetencji: pracownik jest gotów do „Wspierania uczestników szkolenia w poznawaniu i doskonaleniu techniki jazdy" (**Instruktor techniki jazdy 516501**); „Wspierania klienta w poznaniu, zrozumieniu i akceptacji swojej i jego roli" (**Trener osobisty [coach, mentor, tutor] 235920**); „Udzielania wsparcia i pomocy, okazywania troski, harmonijnego współdziałania z innymi" (**Nauczyciel języka obcego 233008**).

Kompetencja 13. KOMUNIKOWANIE SIĘ

Aktywne słuchanie

Przykłady zapisów odnoszących się do tej kompetencji: pracownik jest gotów do „Efektywnego komunikowania się ze współpracownikami" (**Metodyk edukacji na odległość 235103**); „Komunikowania się z partnerami i klientami, tj. komunikacji opartej na świadomym podejmowaniu inicjatyw, otwarciu na proces zmiany, sprawczości oraz tworzeniu pozytywnego wizerunku metodyka technolo-

gii informacyjnych i komunikacyjnych" (**Metodyk technologii informacyjnych i komunikacyjnych 235104**); „Komunikowania się z uczniami, rodzicami, innymi nauczycielami, pracownikami instytucji pedagogicznych, instytucji kultury" (**Nauczyciel języka polskiego 233012** oraz **Pedagog 235921**); „Posługiwania się dialogiem motywującym" (**Animator czasu wolnego młodzieży [pracownik młodzieżowy] 235916**); „Porozumiewania się w sposób skuteczny w różnych sytuacjach z pracownikami szkoły, uczniami i rodzicami uczniów" (**Asystent nauczyciela w szkole 531204**).

Kompetencja 14. OCENIANIE ZAGROŻEŃ I RYZYKA

Zapisy odnoszące się do gotowości do „Dokonywania racjonalnej oceny zagrożenia zdrowia oraz życia i podejmowania działań adekwatnych do stopnia zagrożenia" znaleźć można w opisach następujących zawodów: **Asystent nauczyciela przedszkola 531202**, **Edukator ekologiczny (325501)**. Zapis o gotowości do „Oceniania zagrożeń dla zdrowia i życia oraz podejmowania działań zapobiegających tym zagrożeniom" towarzyszy opisom zawodu **Instruktor nauki jazdy (516502)** oraz **Instruktor techniki jazdy (516501)**.

W opisie zawodu **Wychowawca małego dziecka (234202)** zamieszczono zapis o gotowości do „Dokonywania oceny zagrożenia zdrowia oraz życia dzieci oraz podejmowania działań adekwatnych do stopnia zagrożenia".

Kompetencja 15. RADZENIE SOBIE ZE STRESEM

Przykłady zapisów odnoszących się do tej kompetencji: pracownik jest gotów do „Radzenia sobie ze stresem (np. w relacjach z różnymi grupami odbiorców prowadzonych badań ewaluacyjnych)" (**Ewaluator programów edukacji 235102**); „Radzenia sobie ze stresem (np. w relacjach z różnymi grupami uczestników szkoleń)" (**Wykładowca na kursach [edukator, trener] 235915**).

Kompetencja 16. TWORZENIE I ROZWIJANIE WZORCÓW WŁAŚCIWEGO POSTĘPOWANIA

Przykłady zapisów odnoszących się do tej kompetencji: pracownik jest gotów do „Prezentowania właściwych wzorów postawy proaktywnej i współpracy w środowisku pracy i poza nim" (**Doradca zawodowy 242304**); „Dostrzegania potrzeb i celów społecznych, organizowania działalności prospołecznej oraz angażowania w nią innych" (**Nauczyciel języka obcego 233008**); „Podejmowania działań pedagogicznych oraz wyzwań zawodowych w środowisku społecznym, w którym funkcjonuje" (**Pedagog szkolny 235912**); „Promowania i kształtowania u uczniów postaw obywatelskich oraz odpowiedzialności za siebie i innych" (**Nauczyciel matematyki 233015**); „Podejmowania działań pedagogicznych oraz wyzwań zawodowych w środowisku społecznym, w którym funkcjonuje" (**Pedagog 235921**); „Tworzenia i rozwijania wzorców właściwego postępowania w środowisku pracy i życia, w szczególności w instytucjach kultury, szkołach tańca, na pokazach i turniejach" (**Instruktor tańca 235502**); „Kultywowania i upowszechniania wzorców właściwego

postępowania w środowisku pracy, środowisku rodzinnym uczniów i społeczności szkolnej” (**Nauczyciel języka obcego 233008**); „Przestrzegania wzorów właściwego postępowania, zgodnego z obowiązującymi przepisami, normami etycznymi i zasadami współżycia społecznego” (**Specjalista do spraw szkoleń 242403**).

Kompetencja 17. ZARZĄDZANIE ZESPÓŁEM

Przewodzenie grupie

Przykłady zapisów odnoszących się do tej kompetencji: pracownik jest gotów do „Przewodzenia grupie dzieci uczących się rytmiki i ponoszenia za nie odpowiedzialności” (**Instruktor rytmiki 342306**); „Przewodzenia grupie osób uczących się tańca i ponoszenia za nią odpowiedzialność” (**Instruktor tańca 235502**); „Przewodzenia grupie uczniów uczących się w klasach I–III i ponoszenia za nich odpowiedzialności” (**Nauczyciel nauczania początkowego 234113**); „Zarządzania zespołem ludzi oraz efektywnego komunikowania się ze współpracownikami” (**Metodyk edukacji na odległość 235103**).

Kompetencja 18. SAMODZIELNOŚĆ

Wykonywanie pracy samodzielnie lub częściowo samodzielnie

Kompetencja ta została uznana za szczególnie istotną w przypadku kilku zawodów tej grupy: **Animator czasu wolnego młodzieży (pracownik młodzieżowy) 235916**, **Instruktor nauki jazdy 516502** (gotowość do „Wykonywania pracy samodzielnie, jak i funkcjonowania w zespole”). Przykłady zapisów dotyczących tej kompetencji: gotowość do „Wykonywania samodzielnie usług doradztwa zawodowego dla klientów indywidualnych i grupowych” (**Doradca zawodowy 242304**); „Funkcjonowania samodzielnie lub w zespole w różnych miejscach i na stanowiskach pracy właściwych dla obszaru edukacji ekologicznej” (**Edukator ekologiczny 325501**); „Funkcjonowania w zespole pracowniczym w różnych miejscach i na stanowiskach pracy właściwych dla zawodu egzaminatora on-line” (**Egzaminator online 235902**); „Podjęmowania samodzielnych działań i współpracy w zespole podczas realizacji usług i projektów wspierających funkcjonowanie TIK w dydaktyce” (**Metodyk technologii informacyjnych i komunikacyjnych 235104**); „Wykonywania pracy częściowo samodzielnej” (**Asystent edukacji romskiej 531203**); „Wykonywania pracy częściowo samodzielnej, ale także we współpracy z nauczycielami i pracownikami szkoły” (**Asystent nauczyciela dziecka cudzoziemca 531201**); „Wykonywania pracy częściowo samodzielnej, ale także we współpracy z nauczycielem w zorganizowanych warunkach” (**Asystent nauczyciela przedszkola 531202**); „Wykonywania pracy częściowo samodzielnej, ale także we współpracy z nauczycielami i pracownikami szkoły w zorganizowanych warunkach” (**Asystent nauczyciela w szkole 531204**).

Kompetencja 19. ROZWIĄZYWANIE KONFLIKTÓW

Przykłady zapisów dotyczących tej kompetencji: gotowość do „Rozwiązywania konfliktów z wykorzystaniem zasad skutecznej komunikacji i mediacji” (**Nauczyciel matematyki 233015**); „Radzenia sobie z konfliktami interpersonalnymi w szkole lub placówce” (**Nauczyciel przedsiębiorczości 233018**); „Rozwiązywania problemów, reagowania w przypadku częstego występowania konfliktów w grupie dzieci” (**Nauczyciel przedszkola 234201**).

Poniższa tabela zawiera wykaz kompetencji, które pojawiły się jednorazowo w zestawieniach grupy zawodów odnoszących się do edukacji:

Tabela 1. Wykaz kompetencji, które pojawiły się jednorazowo w zestawieniach kompetencji społecznych grupy opisanych zawodów odnoszących się do edukacji

Nazwa i kod zawodu wg KZiS	Kompetencje społeczne. W szczególności pracownik jest gotów do:
Animator czasu wolnego młodzieży (pracownik młodzieżowy) 235916	Obrony przed manipulacją.
Asystent edukacji romskiej 531203	Brania udziału w budzeniu w dzieciach romskich ciekawości własnej odmienności etnicznej, tradycji i historii własnej grupy.
Nauczyciel języka polskiego 233012	Identyfikowania potrzeb i zainteresowań uczniów w zakresie wiedzy polonistycznej.
Nauczyciel matematyki 233015	Pełnienia różnych ról podczas pracy w zespołach (nauczycielskich, z rodzicami, z przedstawicielami społeczności lokalnej bądź otoczenia społeczno-gospodarczego).
Nauczyciel przedszkola 234201	Posługiwania się umiejętnością udzielania wzmocnień społecznych (nagradzania), które umożliwiają wywieranie większego wpływu na dziecko.
Nauczyciel wychowania fizycznego 233025	Osiągania efektów uczenia się zgodnie z wymaganiami podstawy programowej oraz zapewnienia bezpieczeństwa zdrowia wychowanków podczas prowadzenia zajęć ruchowo-sportowych.
Trener osobisty (coach, mentor, tutor) 235920	Koncentrowania się na praktycznych rezultatach rozwojowych osiągniętych przez klienta.
Trener osobisty (coach, mentor, tutor) 235920	Dystansowania się od własnych przyzwyczajeń i schematów działania, w tym od prowadzenia z klientem dialogu na temat wartości, przekonań, wizji i reguł współpracy i światopoglądu.
Pedagog specjalny 235919	Wykazywania zrozumienia i szacunku wobec każdego ucznia/osoby niepełnosprawnej oraz postrzegania różnorodności jako naturalnego aspektu w działalności edukacyjno-terapeutycznej.

Źródło: Zasoby zawodoznawcze projektu INFOdoradca+ <https://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/bazy-danych/infodoradca>.

Poniżej znajduje się zestawienie kompetencji społecznych w zawodach opisanych przez Zespoły Ekspertów poddane ocenie recenzentów i ewaluatorów w projekcie INFOdoradca+.

Wykres 1. Kompetencje społeczne wyodrębnione w opisach zawodów odnoszących się do Edukacji

Źródło: Opracowanie własne na podstawie zasobów zawodoznawczych projektu INFOdoradca+ <https://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/bazy-danych/infodoradca>

Najczęściej wskazywanymi kompetencjami społecznymi były: ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZAWODOWA oraz DOSKONALENIE ZAWODOWE, które pojawiły się w 33 opisach Informacji o Zawodzie, na trzecim miejscu znalazła się ETYCZNOŚĆ I PRZESTRZEGANIE PRZEPISÓW (31 razy), OCENIANIE I WERYFIKOWANIE DZIAŁAŃ uzyskało 24 wskazania, a WSPÓŁPRACA – 21. DECYZYJNOŚĆ została uwzględniona w przypadku 14 zawodów, TWORZENIE I UPOWSZECZNIANIE WZORCÓW WŁAŚCIWEGO POSTĘPOWANIA w odniesieniu do 12 zawodów. Na kolejnych miejscach znalazły się: SAMODZIELNOŚĆ (10), WYKAZYWANIE EMPATII, BUDOWANIE RELACJI (po 8), KOMUNIKOWANIE SIĘ i ELASTYCZNOŚĆ (po 7), ZESPOŁOWOŚĆ oraz BUDOWANIE WŁASNEGO AUTORYTETU (po 6), OCENIANIE ZAGROŻEŃ I RYZYKA (5), 4 wskazania uzyskała w opinii ekspertów kompetencja ZARZĄDZANIE ZESPOŁEM, ROZWIĄZYWANIE KONFLIKTÓW oraz WSPIERANIE INNYCH (3), najmniej wskazań uzyskało RADZENIE SOBIE ZE STRESEM (2).

Zakończenie – podsumowanie

Przeprowadzona metaanaliza ukazała najczęściej wskazywane przez zespoły eksperckie kompetencje społeczne w zawodach związanych z edukacją. Najbardziej uniwersalne i zarazem transferowalne w tej grupie zawodów okazały się kompetencje odnoszące się do wymiaru etycznego pracy ludzkiej: gotowości do ODPOWIEDZIALNOŚCI ZAWODOWEJ, DOSKONALENIA ZAWODOWEGO, ETYCZNOŚCI I PRZESTRZEGANIA PRZEPISÓW. Zawody związane z edukacją wymagają od pracownika przestrzegania zasad i odpowiedzialnego podejścia do zadań zawodowych. Kompetencje najczęściej się pojawiające można uznać za transferowalne pomiędzy różnymi zawodami, uniwersalne i będące najważniejszymi dla właściwego wykonywania zadań w środowisku pracowniczym, odnoszące się do gotowości do właściwego wykonywania obowiązków. Łączą się z motywacją oraz nastawieniem na rozwój zawodowy, bez czego nie można mówić o ulepszaniu usług czy profesjonalnym realizowaniu powierzonych zadań. Odpowiedzialność jako kluczowa kompetencja społeczna odnosi się do postaw związanych z właściwym wykonywaniem działań, sumiennością i dbałością o jakość swojej pracy. Zapisy odnoszące się do tej kompetencji mają brzmienie dostosowane do specyfiki zawodu i określonych zadań zawodowych, używane jest określenie gotowości do „ponoszenia odpowiedzialności za skutki podejmowanych działań”, jak i gotowości do „brania odpowiedzialności za podejmowane decyzje” oraz gotowości do „przyjmowania odpowiedzialności za pełnioną rolę”. Kompetencja odnosząca się do DOSKONALENIA ZAWODOWEGO oznacza gotowość do podnoszenia kwalifikacji w zakresie zdobywania, ustawicznego poszerzania i aktualizowania wiedzy oraz nabywania i doskonalenia umiejętności z uwzględnieniem trendów rozwojowych swojej dziedziny. Dotyczy to także kompetencji osobistych, ważnych z punktu widzenia funkcjonowania w zespole pracowniczym. W zawodach tej grupy zapisy zostały dostosowane do potrzeb edukacyjnych przedstawiciela danego zawodu lub dbałości o podległych pracowników w tym zakresie, odnosi się to także do pracy w zakresie kompetencji osobistych oraz ustawicznego doskonalenia wiedzy i umiejętności zawodowych.

Trzecią bardzo istotną kompetencją okazała się gotowość do etycznego działania i przestrzegania przepisów, dopełniając właściwe funkcjonowanie pracownika w środowisku pracy. Pod tymi pojęciami kryje się wiele wartości, postaw zawodowych opartych na etosie pracy. Głównymi zasadami są: uczciwość, rzetelność i bezpieczeństwo. Wymieniana jest także jako kluczowa: aktywna postawa, kultura osobista, uprzejmość i życzliwość, przestrzeganie zasady poufności i tajemnicy, dbanie o estetykę miejsca pracy, zachowywanie się z godnością w firmie i poza nią, przestrzeganie ogólnie przyjętych norm i zachowań etycznych. Dodatkowo obowiązujące w tym zakresie jest przestrzeganie prawa, regulaminów oraz zasad etyki zawodowej. Równie ważną kompetencją jest ocenianie i weryfikowanie działań ukierunkowane na doskonalenie własnej pracy, ulepszanie produktów i wykonywanych usług oraz gotowość do współpracy, podejmowania właściwych decyzji.

Kompetencją społeczną ważną według zespołów eksperckich, uwzględnioną w przypadku kilku zawodów, jest tworzenie i upowszechnianie wzorców właściwego postępowania. Wskazane zostały także kompetencje odnoszące się do samodzielności i autonomii w pracy oraz te odnoszące się do budowania relacji i porozumienia opartego na empatii i asertywności. W przypadku zawodów związanych z edukacją istotne są także kompetencje gotowości do komunikowania się z innymi i elastycznego podejścia do zawodowych zadań. Mamy także w tym obszarze zaznaczoną zespołowość oraz chęć do budowania własnego autorytetu, jak również ocenianie zagrożeń i ryzyka. Zespoły eksperckie zaakcentowały również: zarządzanie zespołem, rozwiązywanie konfliktów, wspieranie innych oraz radzenie sobie ze stresem. Uzyskane wyniki w ujęciu branżowym, jak i wynik globalny dotyczący kompetencji społecznych dla wszystkich analizowanych zawodów w projekcie INFOdoradca+ pokaże kompetencje, które mają charakter uniwersalny, pozwalający je transferować między grupami zawodów. Będzie to także przydatny materiał do opracowania programów, scenariuszy, treningów dotyczących rozwijania kompetencji społecznych uczniów oraz dla doradców zawodowych, którzy w swych działaniach będą mogli uwzględniać zagadnienia rozwoju uniwersalnych kompetencji społecznych ważnych z punktu widzenia funkcjonowania zawodowego w przyszłości.

Bibliografia

1. Gniadek, K., *Kompetencje społeczne. Encyklopedia Zarządzania* [online] 20 maja 2020. Dostępny w: https://mfiles.pl/pl/index.php/Kompetencje_spo%C5%82eczne [Dostęp: 12.05.2023].
2. Goźlińska, E. (1997). *Słownik nowych terminów w praktyce szkolnej*, Warszawa: CODN.
3. Koszewska, K. (2014). Co to są kompetencje społeczne?. *Meritum* nr 2 (33), s. 2–3.
4. Kowal, J., Kowal, M. *Kompetencje* [online] 23. 09. 2023, Dostępny w: <https://mfiles.pl/pl/index.php/Kompetencje> [Dostęp: 30. 09. 2023].
5. Martowska, K. (2012). *Psychologiczne uwarunkowania kompetencji społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo LiberiLibri.
6. Publiczne Służby Zatrudnienia, (2018). *INFOdoradca+ Informacje o zawodach* [online]. Dostępny w: <http://www.infodoradca.edu.pl/opis.php> [Dostęp: 11. 08. 2023].
7. Symela, K., Woźniak, I. (2018). *Ppodręcznik: Jak tworzyć informacje o zawodach funkcjonujących na rynku pracy?* Radom: ITeE – PIB.
8. Tucholska, S. (2009). *Wypalenie zawodowe u nauczycieli. Psychologiczna analiza zjawiska i jego osobowościowych uwarunkowań*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
9. Zintegrowany System Kwalifikacji. *Branża dla branży, czyli Sektorowe Ramy Kwalifikacji* [online]. Dostępny w: <http://www.kwalifikacje.edu.pl/pl/ramy-sektorowe> [Dostęp: 11. 08. 2023].

dr Monika MAZUR-MITROWSKA

Europejska Uczelnia Społeczno-Techniczna im. Sługi Bożego Roberta Schumana